

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ОСВОЄННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У когорті державних діячів та політиків, діяльність яких мала воістину доленосне значення для історії України, постать Івана Мазепи займає особливе місце. Він належить до тих діячів української історії, які закарбувалися у пам'яті нащадків своєю національно-визвольною боротьбою, державницькою діяльністю, самовідданим служінням інтересам свого народу.

Ключові слова: гетьман, державний діяч, дипломат.

Среди государственных деятелей и политиков, деятельность которых имела воистину судьбоносное значение для истории Украины, личность Ивана Мазепы занимает особое место. Он относится к тем деятелям украинской истории, которые запечатлены в памяти потомков своей национально-освободительной борьбой, государственной деятельностью, преданным служением интересам своего народа.

Ключевые слова: гетман, государственный деятель, дипломат.

In a cohort of statesmen and politicians, whose activity had truly fateful importance for the history of Ukraine, the figure of Ivan Mazepa takes a special place. He is one of those figures of Ukrainian history, who includes in the descendants memory of national liberation struggle, state activity, selfless service to the interests of the homeland.

Key words: hetman, statesman, diplomat.

Упродовж трьохсотрічного побутування українське письменство надбало поважну кількість творів, у центрі яких – історична постать Івана Мазепи. Цілком закономірно, що особа великого гетьмана найбільший інтерес викликала саме на його батьківщині. При цьому вітчизняні автори часто зверталися до досвіду зарубіжної літератури, а також історичних джерел, прикметних різним ступенем вірогідності й об'єктивності. Тому образ Мазепи в інтерпретаціях його співвітчизників неоднозначний – від «зрадника» Росії до національного героя.

У часи гетьманування Івана Мазепу славили або вдячні за меценатство (І. Орновський, А. Стаховський), або вірні сподвижники (П. Орлик). Після пере-

ходу на шведський бік його осудили ті, що прагнули «вби́лити» себе перед Москвою за вчорашню прихильність до нього (С. Яворський, Ф. Прокопович), що були в опозиції чи потерпали від Мазепи, – позбавлені національного почуття, наділені імперським мисленням особи. Ясна річ, прокляття національного героя не робило честі українському письменству, адже цим воно ставало в оборону ганебного явища малоросійства, слухняності, що його вже тоді культивувала Росія і проти якого рішуче виступав лише Т. Шевченко.

У спадщині Т. Шевченка немає твору, де виводився б цілісний образ Івана Мазепи. Однак навіть згадки імені гетьмана в поезії Кобзаря становлять присутній матеріал для цікавих спостережень і висновків.

Відразу зауважимо, що до різного роду можволадців Шевченко ставився однозначно неприязно. Отже, Мазепа не міг стати для нього об'єктом звеличення. Водночас поет усвідомлював особливу роль гетьмана в історії і, поза сумнівом, поважав як його державотворчі зусилля, так і сміливий виступ, спрямований на національне визволення України. З огляду на місце і роль Мазепи у вітчизняній історії його не можна було зігнорувати, тим паче, що український гетьман став одним із найпопулярніших героїв західноєвропейських літератур. Проте Т. Шевченко, на відміну від, скажімо, поетів-романтиків Заходу, не оприлюднює свого захоплення Мазепою, а досягає надзвичайно високої як для митця емоційної стриманості.

Уперше в поетичній творчості Шевченка ім'я Мазепи з'являється в поемі-містерії «Великий льох» (1845), композиція якої ґрунтується на принципі трістості. У першій частині твору («Три душі») автор зображує три Генерації соціально й національно пригноблених українців. Перед нами – розмова трьох душ-пташок, на яких перетворилися трое дівчат. За вчинені гріхи їх не пускають до раю. Перша Душа розповідає, що вона з повними відрами перейшла дорогу Богданові Хмельницькому, коли той їхав до Переяслава «Москві присягати», а це означало побажання удачі. Друга Душа напоїла коня Петра І, який повертався з Полтави після перемоги над Карлом XII. Третя – ще немовлям усміхнулася Катерині II, яка галерою пливла з Києва до Канева по Дніпру. Отже, всі три Душі караються.

Саме друга Душа, що «меж трупами валялась у самих палатах Мазепиних», виступає персоніфікацією тієї України, яка, зрадивши гетьмана, перейшла на бік Москви. Ось її розповідь:

*...а він (Петро І. – В. Л.) мені
Махає рукою.
Коня каже напоїти,
А я ї напоїла
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила! [11, с. 223].*

Душа-пташка виправдовується незнанням того, за що потерпає. Проте вона здогадується:

*Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!.. [11, с. 223].*

Не випадково ця героїня зображується «недоліткою», адже на такий крок не могла піти людина, свідомо своєї відповідальності за долю України, народу. Гріх зради національних інтересів, прислужництва завойовникам – надзвичайно тяжкий.

У поемі звертають на себе увагу персоніфіковані образи «зарізаних» сестер, матері, а також бабусі, що «привітала» другу Душу «в безверхій хатині» й наступного дня померла. Загинула мати є персоніфікацією всієї Гетьманщини; сестра – вірної Мазепі України. Бабуся – образ соборної Держави, яку почав будувати Хмельницький ще до підписання Переяславської угоди. Прикметно, що друга Душа теж просила в загарбників смерті, та вони залишили її «москалям на грище». Отже, після поразки Мазепи, за Шевченком, Гетьманщина стала московським «грищем». Не допомогли навіть благання тих, хто свого часу виступив проти гетьмана:

*...Батурин славної
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила [11, с. 222].*

За винятком згадки про Батурина, текст сприймається як розповідь очевидця подій. Проте саме ця згадка акцентує увагу читача на такому факті: «славний» Батурина якраз тим, що в тодішній столиці Гетьманщини довго жила думка про збройний опір Москві. Як твердить М. Драгоманов, у поемі «Великий льох» Шевченко виступив ворогом Хмельницького, який «присяг Москві», і прихильником Мазепи, воляк якого «порізала Москва в Батурина й під Полтавою» [1, с. 54-55]. У цьому творі Великий Кобзар осуджує клятву Хмельницького на вірність Росії, а в поезії «Стоїть в селі Суботові» (1845) визнає, що гетьман жадав обопільного добра, та «не так воно стало: москалики, що зазрили, то все очухрали». За Шевченком, Хмельницький мав вибір, Мазепа – ні. Перший – помилився, а другий – програв. Програв битву, зате врятував саму ідею української державності. В оцінці Хмельницького Шевченко суперечливий. До Мазепи ж він ставиться, сказати б, обережно, відмовляючись судити того, хто випив гірку чашу слави й ганьби. Саме тому, очевидно, у Шевченка немає цілісного поетичного образу Мазепи. Через згадки, часом опосередковані, можемо довідатися про стриману приязнь і співчуття поета.

У поемі «Чернець» (1847) «...сивий гетьман... ченцеві зазирає в вічі». Гетьман тут, поза сумнівом, – Мазепа, а чернець – Палій, в якому Шевченко вбачав представника української козацької шляхти. Відомо, що заради далекосяжних планів Мазепа пожертвував

Палієм. Однак поет не осуджує його, а лише висловлює жаль, що тоді не було кому «з фастівським полковником гетьмана єднати». Це дало б Україні сподівану волю. Палій і Мазепа виступають тут не як супротивники по зброї, а як виразники двох різних напрямів української політики. Перший уособлює стихію козацьких настроїв, другий – державницьку стратотерпність. У поемі «Іржавець» (1847) поет указує на причину поразки Мазепи під Полтавою – відсутність згоди між гетьманом і очоленим Палієм козацтвом. Показово, що, на підміну від Пушкіна, Полтавську битву в цьому творі описано в саркастичній тональності. Щоправда, сарказм тут чітко віддзеркалює морально-психологічний стан переможених і водночас «приховує» сум автора:

*Наробили колісь шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.*

А за ними й Гордієнко... [12, с. 33].

Перебуваючи на засланні в Орській фортеці, Т. Шевченко завжди згадував Україну, виливаючи на папір найдорожче, як-от у поезії «Сон» («Гори мої високіі...») (1847):

*Вечірнє сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило,
Собор Мазепин сяє, біліє,*

Батька Богдана могила мріє... [12, с. 31].

Спостерігаємо тут не лише витончений художній смак, а й символічний мотив вічного, неперехідного. Центром композиції є збудований коштом гетьмана в Переяславі храм – символ життєстійкості його духу. У повісті «Близнець» (1855), подумки повертаючись в Україну, поет знову згадує «...соборний храм прекрасної, граціозної, полурококо, полувізантійської архітектури, воздвигнутий знаменитим анафемой Іваном Мазепою в 1690 году» [10, с. 335]. Згадується гетьман і в повісті Т. Шевченка «Музикант» (1854).

Роздумуючи над особливостями поетичного стилю Т. Шевченка і С. Руданського, Франко зазначив: талант другого «...основно різниться від Шевченкового, бо коли Шевченко в кожному своїм творі дійсний, оригінальний творець, Руданський являється тільки незвичайно талановитим репродуктором чи то народного традиційного матеріалу, чи історичних фактів (тут він, додамо, взагалі дуже слабкий і без іскри Шевченкового живого вогню), чи то в перекладах чужомовних творів, при всій тужливості, властивій вдачі українця-подолянина, поезія Руданського скрізь ясна і життєрадісна» [9, с. 307]. У художньому доробку С. Руданського помітне місце посідають написані впродовж кількох тижнів 1860 р. поеми «Мазепа, гетьман український», «Іван Скоропада», «Павло Полуботок», «Вельямін», «Павло Апостол», «Мініх». Звертає на себе увагу широка джерельна база, що нею послуговувався письменник: «Історія Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського, «Історія Малоросії» М. Маркевича, «Діяння Петра Великого» І. Голикова, «Історія Карла XII» Вольтера, «Історія Русів» та ін. Отже, маємо підстави для висновку про глибоке осмислення митцем історії України в її зв'язках із Росією. Сам зміст поем свідчить про прагнення С. Руданського доступними засобами донести до широкого загалу сутність імперської політики Москви на українських теренах, показати її трагічні наслідки.

Характеризуючи згадані поеми, І. Франко писав: «Вони інтересні як документи історико-літературні... Думка написати поетичну хроніку Гетьманщини –

думка смілива, хоч і пахне трохи середніми віками... Але виконання її у Руданського вийшло зовсім школярське, майже без ніякої поетичної стійкості» [9, с. 219]. Попри жорстку оцінку І. Франка, зазначимо, що твори С. Руданського про історичне минуле заслуговують на увагу насамперед як такі, що активно утверджують українську національну ідею. Чи не найбільше це стосується поеми «Мазепа, гетьман український». Твір має відчутне романтичне забарвлення. Тим часом його сюжет сприймається не віддаленим, а наближеним до справжніх історичних подій. Постає гетьмана-патріота зображується тут із реалістичних і демократичних позицій. Характерно, що державотворчу діяльність Мазепи поет осмислює у зв'язку з розвитком політичної ситуації в багатьох європейських країнах. У надзвичайно напружених роздумах гетьман доходить висновку про необхідність переходу на бік Карла XII для протидії Петрові І, який проводив колонізаторську політику щодо України. Додержуючи історичної правди, С. Руданський переконує, що шведський король був набагато демократичніший і гуманніший від російського самодержця. Притім перед усім світом він пообіцяв Україні політичну незалежність. Орієнтація гетьмана на Карла XII була виправданою ще й тому, що територіально віддалена Швеція не загрожувала Україні прямою інтервенцією. Роздуми гетьмана С. Руданського витримані в уснопоетичній тональності:

*Тепер би нам відплатити
За нашу недолю,
Тепер би нам підійнятись
З неволі на волю.
І від Дінця і Орелі
По самі Карпати
Могучее та сильнее
Царство здобувати [6, с. 58].*

Поема сповнена героїчного пафосу, а постає головного героя справді велична. Це – українець-патріот, що став зі зброєю в оборону власного народу від чужої експансії, на захист майбутнього нації.

Драма С. Воробкевича «Кочубей і Мазепа» (1891) дійшла до нас у рукописному варіанті. Її сюжетною віссю є донос генерального судді Василя Кочубея на Мазепу російському цареві, події довкола цього і стра- та Кочубея. Конфлікт ґрунтується на протиставленні двох героїв. Прикметно, що основним джерелом драми українського письменника стала поема Пушкіна «Полтава» (звідси – епіграф; інформацію про страту Кочубея автор радить читачеві брати з твору російського поета). Серед інших джерел – історичні розвідки Д. Бантиша-Каменського і М. Костомарова. Тож цілком закономірно, що Мазепа в інтерпретації С. Воробкевича – «хитра й лукава птиця», «як лис», «його ненавидить як генеральна, так і полкова старшина», «майстер на обман і хитрощі і запеклий ворог народних змагань» [8; 9]. Отже, – підступний, спроможний на будь-який злочин заради власних вигод персонаж. Порівняно з іншими п'єсами С. Воробкевича (мелодрами «Гнат Приблуда», «Блудний син» та ін.), драма «Кочубей і Мазепа» не позначена досконалістю в аспекті художньої майстерності. Твір цікавий радше як одна з призабутих сторінок української літературної мазепіани.

«Не знайдеться, мабуть, ні одного питання, для якого не дав би Куліш двох відповідей, що одна одну побивають і нищать, зводячи до абсурду, – писав С. Єфремов. – Куліш – це дві людини в одній подобі,

якийсь ходячий контраст, дволикий Янус, нерозгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків, перед якою з подивом стають і читач, і критика, – якась трагічна фігура, що борсається в життєвих суперечностях, плутається, падає, знову встає й знову падає» [2, с. 395]. Суперечливість поглядів П. Куліша позначилася, зокрема, і на його поезії «До Мазепи, прочитавши його біографію» (збірка «Дзвін», 1893):

*Мазепо, зраднику з прапращурів кривавих,
З варягів, що хреста брат брату цілували
І, по своїх клятьбах та присягах лукавих,
У братню кров живу того хреста вмочали!..
Ти був у нас колись народним ідеалом;
Про тебе книжники між себе знай шептали
І те, що ти зорав своїм письменницьким ралом,
Під засів смут нових в народі поновляли [4, с. 204-205].*

Таке ставлення до гетьмана пояснюється, на нашу думку, сповідуваною Кулішем ідеєю «двоєдиної Русі» як однієї з найприйнятніших можливостей політичного майбуття України, однієї з найжаданіших перспектив її розвитку. Виступаючи за возз'єднання з Москвою, поет не відмовлявся від ідеалу самостійної України, однак вважав його менш реальним, аніж рівноправний союз України з Росією.

Концепція постаті Мазепи у творах російського письменника й історика українського походження Д. Мордовця наближена до Кулішевої. Негативні відгуки щодо гетьмана простежуються в його історичних оповіданнях «Кримська неволя» (1850) та «Палій, воскреситель Правобережної України» (1902), а роман «Цар і гетьман» (1880) став одним із найбільших епічних полотен про добу Мазепи.

В основі твору – історичні події останніх семи років гетьманування Мазепи: від будівництва Петербурга до поразки шведського війська під Полтавою й смерті українського державця на чужині. На об'єктивність змалювання образу, без сумніву, мала вплив російська література й офіційна московська суспільно-політична думка середини XIX ст. Слід також мати на увазі, що світогляд письменника формувався у період його навчання в Петербурзі. Моделюючи історичні події, Д. Мордовець не без успіху прагне додержувати хронікальної точності, тому роман заслуговує на увагу як за об'єктивною сюжетикою, так і за характером зображення реальних історичних осіб. Протекло особисте ставлення автора до головного героя – гетьмана Мазепи – загалом негативне. Його вчинки, особливо в кульмінаційний момент (рішення відійти від Петра І і приєднатися до шведів), Д. Мордовець засуджує, розцінює як зраду, не бажаючи зрозуміти справжніх намірів гетьмана, їх значення в процесі формування української державності.

Слід зазначити, однак, що романіст віддає належне таким якостям Мазепи, як гострий розум, мудрість, освіченість, і не раз наголошує на цьому у своєму творі: «... все в нем и на нем и под ним сивое, седое, блистающее серебром мудрости... Рассказ его был жив, увлекателен, остроумен. Между серьезной речью блистали остроты, каламбуры... Он пересыпал свою речь удачными пословицами, стихами, польскою солью» [5, с. 149, 190]. Водночас автор ніби задалегідь «готує» читача до «підлої зради» Мазепи, показуючи людину, сповнену лукавства, позбавлену честі. У сучасного читача такий підхід навіть викликає сумнів стосовно українського походження автора, який не пошкодував інвектив у зображенні національного героя: «... Мазепа всю жизнь фальшивил

и лукавил... от первых проблесков в нем сознания... окончательно превратился в нравственно-беспозвоночное существо. Лукавить, притворяться, лгать стало его природой» [5, с. 178-179]. Усю свою фантазію, вимисел, спрямовані на осуд «зради» гетьмана, Д. Мордовець сконцентрує у фіналі роману. Устами Петра І він оприлюднює власне ставлення до зображуваного: «У! Попадись мне этот домовой старый, сто стрелецких казней я учиню над ним, и то ему мало!» [5, с. 264].

Незважаючи на відверту критику Мазепи, негативне потрактування його діяльності, характеру, Д. Мордовець усе ж не зміг лишитися тільки обвинувачем. У кульмінаційному епізоді (початок Полтавської битви) він відтворює найкращі почуття гетьмана у ставленні до рідної землі: «Там ваше добро, ваши жены, ваши дети! Вызволимo их из московской неволи, бо московская неволя гирша неволи турецкой! Вызволимo Украину неньку!» [5, с. 269]. Окрім того, автор часом співчуває Мазепі як самотній, нещасній людині, позбавленій рідні й друзів.

Стрімкий розвиток українського театру в другій половині XIX ст. спричинився до появи численних драматичних творів про Мазепу (здебільшого переробок). Основними мотивами їх були любовні пригоди гетьмана та протиставлення його Палієві чи Кочубею. Один із таких творів – драма Ю. Касиненка «Мазепа». Касиненко – актор трупи М. Старицького й автор кількох п'єс – вдався до переробки відомого двотомного роману російського письменника Ф. Булгаріна «Мазепа», причому «обігрує» той же сюжет і навіть уводить тих самих дійових осіб (гетьманова кохана Марія, Огневик, Оксана та ін.). Провідний конфлікт п'єси розгортається в силовому полі бінарної опозиції Мазепа – Палій. При цьому підступність і хитрість акцентуються як основні риси вдачі гетьмана. Художній аналіз подій, фактів тут поступається місцем розробці авантюрного сюжету: захоплення Семеном Палієм фільварку Дольських; стосунки Палієвого сотника з вихованкою Мазепи тощо.

Драма І. Карпенка-Карого «Мазепа» (1897), очевидно, також є переробкою п'єси іншого автора, створеної з використанням сюжету Пушкінської «Полтави». Характерно, що І. Карпенко-Карий прагнув показати суперечливість однієї з найпомітніших у ітчизняній історії постатей. Великий гетьман у драмі – персонаж трагедійний. І не лише через те, що програв як особистість, а й тому, що не зміг зреалізувати добровільно взяту на себе історичну роль. Доволі специфічною є конфліктна організація п'єси. Конфлікт зав'язується в площині родинній (Кочубеї обурюються наміром Мазепи одружитися з їхньою дочкою), але скоро трансформується в політичну (аби покарати гетьмана, Кочубей доносить на нього, а наречений Марії (Мотрі), Василь, докладає всіх зусиль, щоб політично скомпрометувати суперника).

За спостереженням Л. Мороз, у «Мазепі» драматург демонструє «... філософське розуміння усталених звичаїв, у яких викристалізувано віками сформовану народну етику про невідворотність покари за моральний злочин... Адже Мазепа, використовуючи свій гетьманський чин, переступає священну традицію: спокушення хрещениці дорівнювалося до аналогічної поведінки щодо рідної доньки. Ближче до фіналу, міркуючи про страту Кочубея, він, наче забувши про справжню (політичну) її причину, каже: «О! Небеса! Я прогнівив вас вкрай, проливши кров

невинну Кочубея!..» (тобто визнає його правоту стосовно Марії). Всі ці мотиви досить віддалені від історичної реальності, але художник має право на відступи від неї» [3, с. 417]. У цілому ж І. Карпенко-Карий не стільки замислюється над причинами поразки гетьмана, скільки художньо утверджує одну із загальнолюдських істин: святу справу можна робити лише чистими руками, а намагання викоренити зло за допомогою зла – приречені. Мазепа ж, в інтерпретації І. Карпенка-Карого, не гребує часом підступністю, хитрістю. Слід зауважити, що драматург не вдається до ґрунтовних пояснень політичних намірів Мазепи щодо захисту України від іноземних загарбників, а це істотно знижує художню вартість твору й не сприяє відповідному усвідомленню авторського задуму.

Останнім твором про великого гетьмана, що побачив світ у XIX ст., стала дилогія М. Старицького «Молодість Мазепи» (1898) і «Руїна» (1899) – широкомасштабний, багатопроблемний твір про події української історії XVII – початку XVIII віків.

Оминаючи цензурні перешкоди, М. Старицький спробував об'єктивно відобразити соціально-політичну ситуацію середини 60-80-х років XVII ст. На цьому тлі письменник зрепродукував основні чинники формування особистості, світоглядних передумов державної діяльності Мазепи, показав його державницькі прагнення, значний вплив на українське культурно-громадське життя, передав складність боротьби за національну ідею, яку гетьман виношував усе своє свідоме життя. Обравши жанр історико-пригодницького роману, М. Старицький відтворив незвичайні події й несподівані їх повороти, пристрасні почуття й захоплені, небезпечні пригоди. Його дилогія характеризується стрімким розвитком дії, гостротою переживань, наявністю мотивів таємниці й загадки, викрадень, переслідувань, підслуховувань, перевдягань тощо. Події тут часто розгортаються в особливих умовах, а персонажі чітко поділяються на героїв (Мазепа, Богун, Дорошенко, Мар'яна) і злодіїв (Брюховецький, Тамара). Цікаво, що центральний мотив дилогії – втрата й віднаходження Мазепою своєї нареченої – козачки Галини. Тим часом прозаїкові вдалося показати майбутнього гетьмана самовідданим борцем за Україну в її державному статусі. У цьому контексті письменник подає також повчально-дидактичні міркування про цивілізаційні процеси в межах розумно зорганізованого соціуму. Засобами образотворення М. Старицький обирає діалоги, внутрішні монологи, монологи автора-оповідача та власні психологічні оцінки. Помітне прагнення письменника зберегти оптимістичне співвідношення історичної правди і художнього вимислу (домислу). Відступи ж від історичної хронології (опозиція Дорошенко – Опара, діяльність Богун тощо) увиразнюють авторський задум – заакцентувати патріотизм, незламність духу, волелюбність як визначальні якості українського національного характеру.

Своєю сповненою громадянського пафосу дилогією М. Старицький хотів нагадати «приспаним» співвітчизникам їхнє історичне призначення, пов'язане з героїчною й трагічною минувиною, культурою, побутом, традиціями, звичаями народу. «Молодість Мазепи» та «Руїна» сприймаються як своєрідний виклик брутальній антиукраїнській політиці Москви. Засобами історичного пригодницького роману письменник максимально наближає літературний образ

Мазепи до реальності, показуючи гетьмана і як історичну постать, і як звичайну людину, що перебуває у вирі складних життєвих конфліктів. Він виходить за межі офіційних інтерпретацій діяльності Мазепи і моделює його образ із позицій історизму й реалізму. Ясна річ, авторське потрактування особи гетьмана-патріота, як і сам зміст діалогії, не збігалися із нав'язуваними імперським режимом версіями, тому романи були надовго вилучені з літературного життя. Та вже сам факт звернення до цієї теми свідчив, що дух Мазепи, його героїчний чин живе в душах української еліти й час від часу нагадує про себе.

У відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігається рукопис ще одного роману М. Старицького – «Великая Руина» [7]. Отже, письменник мав намір створити велике епічне полотно про Мазепу. Рукопис «Великой Руины» – чорновий, неповний, із великою кількістю правок, позначок і малюнків на берегах. Окремі сторінки написані Л. Старицькою-Черняхівською. Цікавим тут вважаємо, зосібна, зображення Мазепи перед прийняттям надзвичайно відповідального політичного рішення: «Как ни старался Гордиенко развлечь Мазепу в дороге, какими прибаутками не пересыпал свою веселую речь, но Мазепа ко всему был безучастен и угрюмо молчал; он торопил только чрезмерно коня, чтобы поскорей прибыть в Чигирин и погрузиться в водоворот политических интересов, погрузиться и закружиться в нем до полного самозабвения» [7, арк. 14].

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків. Т. Шевченко певною мірою «обережно» ставився до Мазепи. Завершеного образу гетьмана в його творчості немає. Однак численні згадки його імені (у творах «Великий льох», «Іржавець», «Чернець», «Близнець», «Музыкант» та ін.) дають підстави говорити про те, що поет убачав у Мазепі останнього оборонця самостійності України. Водночас Шевченко заакцентує брак злагодженості між народними проводирями тієї доби й катастрофічні його наслідки. С. Руданський перший в українській літературі спробував відійти од романтичної традиції в потрактуванні образу Мазепи. Письменник продемонстрував чітке розуміння великої історичної місії гетьмана, його непересічної ролі в процесі

українського державотворення. Виразно проросійськими є інтерпретації Мазепи у творах Д. Мордовця (роман «Цар і гетьман»), П. Куліша (поезія «До Мазепи, прочитавши його біографію») та С. Воробкевича (драма «Кочубей і Мазепа»). Особливо безкомпромісним виявився П. Куліш, що пояснюється, вочевидь, сповідуваною ним ідеєю «двоєдиної Русі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : в 2 т. / М. П. Драгоманов. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 2.
2. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К. : Феміна, 1995.
3. Історія української літератури XIX століття : в 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 3.
4. Куліш П. О. Твори : в 2 т. / П. О. Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 1.
5. Мордовцев Д. Л. Царь и гетман / Д. Л. Мордовцев. – К. : Савега, 1992.
6. Приходько І. Степан Руданський – поет національного болю / І. Приходько // Дивослово. – 1999. – № 4.
7. Старицкий М. П. Великая Руина. Роман, б/д, автограф. Окремі сторінки писані Л. М. Старицькою. – К. : Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф.15. Од. зб. 56. 104 арк.
8. Тарасова О. В. Еволюція художньої рецепції образу гетьмана Івана Мазепи в українській літературі XVII–XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. В. Тарасова. – Запоріжжя, 2002.
9. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28.
10. Шевченко Т. Г. Близнець : повість / Т. Г. Шевченко. – К. : Держ. вид-во худ. літератури, 1964.
11. Шевченко Т. Г. Повне збір. тв. : у 12 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 1.
12. Шевченко Т. Г. Повне збір. тв. : у 12 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 2.

Дата надходження до редакції: 07.12.2017 р.